

dott tudományos eredmények összegezése kívánkozik.

Befejezésül még egy szót a Cornides-kódex technikai kivitelezéséről, mely egyébként kifogástalan. Jó lenne, ha a jövőben még gondosabban tördelnék a magyar—latin szövegeket párhuzamba. Itt-ott elő-

fordul, hogy a magyar fordítás még átmege a következő lapra, de a latin már az előzőn befejeződött (pl. 580—582.). Sajtóhiba szinte nincs is a kötetben, ami adódik, az könnyen helyreigazítható, mint például a 9. lapon, ahol a Dorottya-legendából vett idézet nem a 129v-n, hanem a 130v-n található.

V. Kovács Sándor

A MÁSODIK HELVÉT HITVALLÁS MAGYARORSZÁGON ÉS MÉLIUSZ ÉLETMŰVE

Írták: Bucsay Mihály, Esze Tamás, Kathona Géza, Nagy Barna, Tóth Endre, Czeglédy Sándor, Kádas Miklós, Módis László, Nagy Kálózi Balázs, Zsindely Endre. Bp. 1967. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. 534 l. 4 t. (Tanulmányok és Okmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből a négyszáz éves jubileum alkalmából, II.)

A sorozat első kötetéről (*A Heidelbergi Káté Története Magyarországon*) az ItK LXXI. évfolyamának 4. számában emlékeztünk meg. Kritikai megjegyzéseink mellett már ott is hangot adtunk annak a véleményünknek, hogy hasznosnak és értékesnek tartjuk a Magyarországi Református Egyház vezetőinek e vállalkozását, és érdeklődéssel várjuk a sorozat további köteteit. E véleményünket a II. kötet szerkesztői koncepciója és színvonalas tanulmányai még inkább megerősítik. E kötet átgondolt előszava alkalmas arra, hogy jórészt eloszlassa azokat az aggodalmainkat, amelyeket — lehet, hogy részben félreértve az első kötet előszavának egyes megállapításait — a sorozat koncepciójával kapcsolatban éreztünk, s amelyeknek — anélkül, hogy dr. Bartha Tibort, akinek e fontos tudományos kiadványsorozat létrehozásával és szerkesztésével kapcsolatos érdemeit kétségbe vonni nem lehet, személyében sérteni akartuk volna — talán a szükségesnél erélyesebb hangon adtunk kifejezést. A sorozat egészének koncepciójával kapcsolatban ezek után mindössze egy óhajunkat szeretnők megemlíteni. Bartha Tibor a II. kötet előszavában az 1567-i debreceni zsinat jelentőségét igen tömören és pontosan határozza meg, a Második Helvét Hitvallásnak e zsinaton történt aláírásával „szilárdult meg a helvét irányú reformáció Magyarországon”. Kívánatos volna, ha — az első kötetben közölt tervezet kibővítésével — lehetőség nyílna arra, hogy a sorozatban megfelelő méltatást kapjon Kálmáncsehi Sánta Márton, Szegedi Kis István, s még néhány velük egy időben működött reformátor életműve is, akik e megszilárdulás előtt a helvét irányú reformáció tulajdonképpeni úttörői voltak Magyarországon. A *Studia et Acta Ecclesiastica* munkatársi gárdájánál felkészültebb szerzőgárdát e feladat megoldására jelenleg amúgy sem találhatunk.

A kötet anyaga a cím és a tartalomjegyzék szerint két nagyobb szerkezeti egységet alkot, az elsőt a szorosabban a Második Helvét Hitvallás magyarországi történetével foglalkozó tanulmányok képezik, a másodikat a Meliusz életművét ismertető dolgozatok. A Második Helvét Hitvallás magyarországi történetét 1567-től napjainkig Tóth Endre jól megszerkesztett tanulmánya foglalja össze. E tanulmány értékes adatanyagát jól kiegészíti Módis László bibliográfiája a Második Helvét Hitvallás magyar nyelvű és Magyarországon megjelent latin kiadásairól. Hogy itt inkább korábban is ismert adatok kritikai összefoglalását találjuk, mint meglepő új felfedezéseket, az az anyag természetéből következik.

A Második Helvét Hitvallás szerzőjének, Heinrich Bullingernek, Zwingli zürichi utódának magyar kapcsolatait Zsindely Endre tanulmánya ismerteti. A helyszíni levéltári kutatásokon alapuló munka a kötet egyik legérdekesebb és legtanulságosabb darabja. A szorosabb értelemben vett irodalomtörténeti kutatás szempontjából is rendkívül érdekesek például Macarius Józsefnek — a *Komédia Balassi Menyhért Arulattásáról* Józsa deákjának 1544-ben Bullingernél tett látogatásával foglalkozó részletek, vagy pedig azok az adatok, amelyek Balassi Jánosnak, Balassi Bálint apjának zürichi kapcsolataira utalnak. Az az alapvető egyház- és művelődéstörténeti probléma, hogy miért éppen a helvét irányzat vált a magyar reformáció legerőteljesebb ágává, sok vonatkozásban máig sem teljesen megoldott. Az ezzel összefüggő kérdések megoldásához a legbiztosabb támpontokat a Zsindely Endre kutatásaihoz hasonló munkálatok nyújthatják. Ebben az összefüggésben természetesen a szorosabban irodalmi szempontból „szürkébb” adatok is rendkívül fontosak. Éppen ezért üdvözljük igen nagy örömmel az egész tanulmányt,

s várjuk nagy érdeklődéssel az itt csak ismertetett forrás-szövegek mielőbbi publikálását.

Szorosan Melius életművével Kathona Géza, Nagy Barna, Bucsay Mihály, Czeglédy Sándor és Kádas Miklós tanulmányai foglalkoznak. Kathona Géza 90 oldalas tömör kis monográfiája jó összefoglalását adja a debreceni reformátor munkásságára vonatkozó egyház- és irodalomtörténeti kutatások eredményeinek. A további kutatómunkának valószínűleg hosszú időre igen hasznos segéd-eszköz lesz Nagy Barna bibliográfiai összeállítása Melius Péter műveiről. Az összeállítás az eddigi szakirodalom eredményeinek gondos számbavételén és kritikai ellenőrzésén túl a szerzőnek néhány olyan új felfedezését is tartalmazza, amelyeket e kötet megelőzően csak kisebb folyóiratcikkekben publikált. Teljességgel ismeretlen volt például a korábbi kutatás előtt Melius *Institutio vera de praecipuis fidei articulis* ... (Debrecen, 1571.) c. munkája, amelyet Nagy Barna fedezett fel a genfi Reformációtörténeti Múzeum gyűjteményében. Újdonságnak számít *A keresztyéneknek nyomorúságokban való vizsgálatásoknak és könyörgéseknek igaz módja* ... c. kiadvány (RMK I. 50.) teljes szövegének és pontos címének két csonka példány és egy kézirat másolat alapján történt meggyőző rekonstrukciója is.

A bibliográfiai leírás és a művek tartalmának kivonatos ismertetése mellett Nagy Barna igyekszik összefoglalni azt is, amit Melius egyes írásainak forrásairól tudunk. Az általa javasolt és részben megkezdett részletes forráselemzések mielőbbi elvégzése rendkívül nagy nyereség lenne nemcsak a szűkebb értelemben vett egyháztörténeti kutatások számára, de a XVI. századi magyar művelődés- és ideológiatörténet egészé számára is.

Melius életművének egy-egy aspektusát szemléltetik — elsősorban természetesen egyháztörténeti szempontból, de az irodalomtörténet számára is tanulságosan — Bucsay Mihály (*Méliusz teológiája kátéja tükrében*), Czeglédy Sándor (*Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége*) és Kádas Miklós (*Méliusz kánonalkotó tevékenysége*) tanulmányai. Szorosabban irodalomtörténeti szempontból a legérdekesebb közülük Czeglédy munkája, amely a XVI. századi debreceni énekeskönyvek történetére és Melius költői tevékenységére vonatkozóan ad jól használható összefoglalást. A Melius kánonalkotó tevékenységéről szóló tanulmányt szerzője maga is vázlatnak nevezi. E minősítést elfogadva is gyengébbnek érezzük egy árnyalatnyival a kötetben megjelent többi munkánál. Az 1567-es debreceni *Articulussokról* ad kivonatos ismertetést, és némi áttekintést a tárgyra vonatkozó korábbi kutatások eredményeiről. Váz-

latos voltához képest kicsit sok benne a retorika, viszont az új szempont, amely indokoltta teheti egy részleteiben még nem teljesen kidolgozott elképzelés publikálását is, elég kevés.

A kötet két utolsó tanulmánya valamivel lazábban kapcsolódik az eddig ismertetett tárgykörökhöz. Esze Tamás munkája a XVI. század 60-as, 70-es éveiben a reformátusok és unitáriusok között lezajlott viták irodalomtörténeti szempontból legértékesebb emléket, a Debreceni Disputát próbálja új megvilágításba helyezni egyháztörténeti összefüggéseinek felkutatásával, Nagy Kálozi Balázs pedig Melius legtehetségesebb harcostársának és a tiszántúli püspökségben utódának, Károlyi Péternek életművét ismerteti. Nagy Kálozi Balázs tanulmánya nem szolgáltát ugyan a szakember számára meglepetéseket, de megbízható, gondos munka, amely árnyaltan és meggyőzően jellemzi Károlyi Péter teológusi, írói és pedagógusi arculatát.

Esze Tamás egyes megállapításait ugyan erősen vitathatónak érezzük, de az irodalomtörténetírásban eddig felmerült elgondolásokhoz képest teljesen újszerű megközelítési kísérletét rendkívül érdekesnek kell tartanunk. Mivel a cikk sokkal közvetlenebb módon irodalomtörténeti érdekű, mint a kötet eddigi tárgyalt tanulmányai, kötelességünk, hogy azoknál részletesebben ismertessük, s kifejtjük azokat a megmondásainkat is, amelyek miatt a szerző megállapításainak egy részét nem érezzük elfogadhatónak. Feltétlenül egyetértünk Esze Tamással abban, hogy a mű datálása és a szerző személyének megállapítása során a legmegbízhatóbb kiindulási pontnak a szöveg hagyományban fennmaradt, igaz, hogy meglehetősen eltorzult, de megfelelő körültekintéssel mégis korrigálható adatokat tekinti. Ezek közül a legfontosabb a Jakab Elek által publikált kéziratban található *Comoedia Valaszutina* illusztrata alcím, és az ugyanott fennmaradt záradék, amely szerint: *Haec disputatio peracta est in anno 1542 (!) die vero 13-a Aprilis*. Debreczini. Ma már nagyjából általánosan elfogadottnak tekinthető az a vélemény, amelyet Esze Tamás is magáévá tesz, amely szerint a Valaszutina jelző nem az előadás helyére, hanem a szerző személyére vonatkozik, a cím tehát Válszuti-féle, Válszuti által írott komédiát jelent. Kevésbé vált még irodalomtörténeti konszenzussá, de szintén az egyetlen elfogadható megoldásnak látszik, ha a záradék 1542-es évszámát 1572-re javítjuk, ugyanúgy, mint Firtos Ferenc nyomán Esze Tamás is teszi, s természetesen nem a mű alapjául szolgáló valóságos hitvita, hanem a komédia megírásának vagy első előadásának dátumaként fogjuk fel. A Debreczini helymegjelölést ez esetben persze valamely későbbi, tájékozatlan másoló tudá-

lékos hozzátoldásának kell tekintenünk. A szerző személye és a mű datálása kérdésében tehát teljes mértékben egyetértünk Esze Tamás tanulmányával. A mű hátterét képező történelmi események kérdésében álláspontját már vitathatóbbnak érezzük, s nem tartjuk eléggé megalapozottnak azt a hipotézist, hogy a Debreceni Disputa Pécssett keletkezett. Vegyük talán sorra azokat a pontokat, ahol eltérnek véleményeink: Lehetetlen, hogy Válaszuti György már 1571 őszén Pécsen vállalt volna iskolamesteri állást, mert kolozsvári tartózkodására vonatkozó egyetlen hiteles, közvetlenül egykorú dokumentumunk, Báthori Istvánnak a kolozsvári iskola javadalmait megerősítő adománylevele szerint 1571. dec. 17-én még Kolozsváron volt az iskola ifjúsági előjárója, seniora. (I. Jakab: *Dávid Ferenc emléke*. II. 15.) Ha viszont 1571 decemberében még Kolozsváron volt, akkor mi okunk feltételezni, hogy a tanév befejezése előtt váratlanul megszűnt a tanulmányait, s oly sietősen Pécsre költözött, hogy komédiáját áprilisban már az ottani diákokkal mutathatta be?

A komédiában szereplő Charianus Jánosnak Dudith Andrással való azonosítása is alaptalan. Ez a téves azonosítás az irodalomtörténészek között elég régóta közkezen forog, s valószínűleg annak köszönheti szívós életét, hogy véletlenül Horváth János is elfogadta. A Charianus János—Dudith azonosítás egyik bizonyítékát maga Esze Tamás cáfolja meg, amikor figyelmeztet arra, hogy 1571—72 körül még semmiképpen sem nevezhették pastor ecclesiae Baraszlaiensis-nek, mert csak 1579-ben költözött Boroszlóba, ekkor még Krakóban lakott. De az sem igaz, hogy a Charianus név Dudith András nevének anagrammája lenne. Az anagrammakészítés szabályai ma sem ismeretlenek. Próbálja meg bárki azok alapján Dudith nevéből, alapul véve annak bármelyik ismert változatát, a Charianus anagrammát kialakítani! Így bármennyire is tetszetős az az elképzelés, hogy Válaszuti a pécsiekre kívánt volna hatni volt püspököknek a komédiában való szerepeltetésével, sajnos el kell ejtenünk. Hogy Válaszuti Dudith és Melius levélbéli vitájáról tudhatott, az természetesen elképzelhető, bizonyítani azonban — legalábbis a Debreceni Disputa alapján — mai tudásunk szerint nem lehet. Charianus János azonosításánál talán abból az egyszerű megfigyelésből kellene kiindulnunk, hogy a szerző a valóságos személyekről mintázott szereplők-nél egyszerűen sem változtatja meg az eredeti keresztnevet. Erdélyben a kiválóbb unitárius teológusok közül János nevűt csak egyet ismerünk, Sommert, aki 1570—71-ben Válaszutinak tanára volt. A Sommerral való azonosítás mellett több érv is szól ezen kívül,

amelyeket terjedelmi okokból e helyen sajnos nem tudok kifejteni.

Esze Tamás másik látszólag igen nyomós érve a Debreceni Disputa pécsi keletkezése mellett az, hogy Sztárai Mihály drámáit Válaszuti csak Baranyában ismerhette meg. Csakhogy Sztárai komédiái közkezen forogtak nyomtatásban is, így azok könnyen eljuthattak bárhová a magyar nyelvterületen. Elterjedt voltukát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy *Az Igaz Papságnak Tükörét* Huszár Gál Magyaróváron nyomtatta ki, a papok házasságáról szóló darabot pedig a könyvészeti kutatások eddig egyértelműen kolozsvári nyomtatványnak minősítették. Ha Sztárainak legalább egy drámáját Kolozsváron kiadták, akkor miért nem lehetett azt ugyanott olvasni, vagy akár előadni is? Igaz, hogy a kolozsvári színjátszásról 1572 előtt nincsenek adataink. Az erdélyi száz városok iskoláiból azonban annál több van. Tudjuk például azt, hogy beszercei tanár korában maga Dávid Ferenc is tartott diákjaival iskolai színelőadást. Sommer pedig néhány évvel Kolozsvárra települése előtt Brassóban tanított, ahol Honterus ekkor még bizonyára érvényben levő iskolai rendtartása egyenesen kötelezte a tanulókat és a tanárokat évenként legalább két komédia bemutatására. A Sztárai-dramák két egymástól és a szerző lakóhelyétől egyaránt igen távoli kiadása elég egyértelműen cáfolja Esze Tamásnak azt a feltevését is, hogy az ilyen természetű darabokat olvasmányként, s ha mód adódott rá, természetesen nyomtatásban, nem volt szokás terjeszteni. Hogy Sztárai maga tett-e valamit drámái kiadatására érdekében, arról a kolozsvári kiadvány csonka volta miatt, amelynek a kiadás körülményeiről tájékoztató címlapja, ajánlása, előszava a szöveg nagy részével együtt elveszett, a magunk részéről nem mernénk nyilatkozni.

A komédiabeli és a valóságos debreceni disputák viszonyáról szeretnénk még néhány szót ejteni. Zoványi Jenő annak idején igen meggyőzően bizonyította, hogy Debrecenben Melius és Dávid között valóban volt két hitvita. Esze Tamás cikkének egyik érdeme, hogy erre felhívja az irodalomtörténészek figyelmét, akik nemegyszer megfeledkeztek róla. Zoványi érveit a tanulmány az 1569 októberében tartott vitára vonatkozóan még egy döntő bizonyítékkal megtoldja, amelyet Zoványi 1894-ben még nem ismerhetett, Blandrata 1569. okt. 31-én kelt beszámoló-jára (*Archiv für Reformationsgeschichte* 1926.) is hivatkozik. Azt, hogy Dávid a nagyváradi hitvitát közvetlenül megelőző napokban Debrecenben járt, nem is lehet kétségbe vonni. Melius nyilatkozata *Az egész Szentírásból való igaz tudomány*... ajánlásában is elég egyértelmű. E nyilatkozat szerint Debre-

cenben két vita is volt. Ezek közül az említett 1569-i nyilván a második lehetett. Arra nézve azonban már nem érezzük teljesen megnyugtatónak Zoványi és Esze érveit, hogy az első vita éppen 1568. február 2-án volt. Dávid és Blandrata a meghívást e napra egyszer nyilvánosan visszautasította. Ezután már csak súlyos presztizs-veszteség árán mehettek el. Mi oka volt János Zsigmondnak őket erre kényszeríteni? Dávid Ferenc hivatkozása a második gyulafehérvári hitvitán Melius Debrecenben tett kijelentésére semmit sem árul el arról, hogy Melius az idézett szavakat mikor és kinek a jelenlétében mondta, tehát velük kettőjük debreceni találkozása sem bizonyítható. Szentábrahám Lombárd Mihálynak az a feljegyzése, amelyre az Unitarius Egyháztörténeti Kézirat a Debreceni Disputával kapcsolatban hivatkozik, nem érv, mert nyilvánvaló, hogy szerzője csak Melius meghívóját ismerte, s azt is pontatlanul. Az első debreceni vita időpontjára vonatkozóan tehát találgatásokra vagyunk utalva. Tárgyáról és lefolyásáról sem sokkal többet tudunk.

A tanulmány fő témája szempontjából érdekesebb ennél az a kérdés, hogy Válaszuti munkája mennyiben tekinthető a második debreceni hitvitára vonatkozó történelmi forrásnak? Ha az erdélyi antitrinitáriusok e vitán közvetlenül az egyszerű emberek tömegeire kívántak hatni, úgy, mint azt a komédia beállítja, s mint ahogyan az Esze Tamás szerint a valóságban is történhetett, akkor a vitát magyarul kellett tartaniok, és saját emberek közül mindazoknak a részvételéről le kellett mondaniok, akik nyelvünket nem beszélték tökéletesen. Blandrata tehát ezen a vitán csak hallgató lehetett, mint ahogyan magyar nyelvudásának gyenge volta miatt nem szólalhatott fel a nagyváradi hitvitán sem. Ha Charianus János Dudithcsal azonos, természetesen nem járhatott Debrecenben. Ha Sommerrel azonosítjuk, elképzelhető ugyan, hogy 1569-ben Debrecenben járt, de magyar nyelven ő sem vitatkoz-

hatott. Hogy Túri Pál később átmenetileg Dávid Ferenc hívei közé szegődött volna, merő találgatás, de az bizonyítható, hogy néhány nappal a debreceni vita után Nagyváradon még harciasan védelmezte a Szentháromságot, annyira, hogy a disputa utolsó napján János Zsigmond külön meg is róttá ezért. Vikárius Pál tehát vagy teljesen költött alak, vagy legalább pálfordulása a komédia végén fikció.

Ezek után, úgy gondolom, tanácsosabb visszatérnünk ahhoz a véleményhez, amelyet Esze Tamás Kanyaró Ferenc szerencsés megfogalmazásában idéz, függetlenül attól, hogy volt-e a valóságban Debrecenben hitvita: A Válaszúti Komédia „egy fölötté érdekes korrajz, mely 1570 táján Erdélyben és a magyarországi részekben lefolyt disputációk jellemző vonásait unitárius szempontból torzítva közös képben egyesíti, s maró gúnynyal állítja a nevető Erdély elé”.

Esze Tamás tanulmányának tehát azt a két tételét, amely szerint a Debreceni Disputa a dunántúli antitrinitárius mozgalom emlékei közé tartozik, és az 1569 októberében Debrecenben tartott valóságos hitvitára nézve közvetlen forrásértéke van, vitathatónak tartjuk. Ettől függetlenül munkáját igen nagyra becsüljük számos — itt kényszerűségekből csak futólag érintett — értékes megfigyelésért, s vitára készítő újszerű szempontjaiért egyaránt. Az Erdélyen kívüli antitrinitárius csoportok történetének felkutatására irányuló vállalkozását nagy örömmel üdvözljük, és érdeklődéssel várjuk e munka további, s a Debreceni Disputa újszerű interpretálására irányuló kísérleténél minden bizonnyal megnyugtatóbb eredményeit.

Visszatérve még egyszer az egész kiadvány értékelésére, nem tehetünk mást, mint megismételjük azt, amit már a sorozat első kötetéről is megírtunk: annak ellenére, hogy bizonyos kérdésekben a kötetek szerzőivel nem értünk egyet, a vállalkozást a maga egészében értékesnek tartjuk, s érdeklődéssel várjuk a folytatását.

Pirnat Antal

FÓNAGY IVÁN—MAGDICS KLÁRA: A MAGYAR BESZÉD DALLAMA

Bp. 1967. Akadémiai K. 317 l.

Az utolsó két évtized nyelvtudományának nagy fellendülését, a „nyelvészeti forradalmat” a grammatika és a fonológia területén végbement szemléletváltozások és módszertani újítások hozták magukkal. A Harris-féle strukturalizmus, majd a Chomsky-féle generatív grammatika, a Jakobson—Halle féle fonológiai rendszer a nyelvtudomány „sztárjaivá” váltak, és az utóbbi kettő jelen-

leg is őrzi pozícióját. Mindkét rendszerre jellemző, hogy a nyelvnek viszonylag belső, önálló szféráival foglalkoznak: a szintaktikai mechanizmussal és az akusztikus aspektust szabályozó fonéma-pozíciókkal, azaz szerkezetek, illetve pozíciók egymáshoz való viszonyaival. E rendszereken kívüli tényezőket véges számban és — mint a Jakobson—Halle rendszerben történik — alapfogalmakat, disz-